

ПРАБЛЕМЫ АКТУАЛІЗАЦЫІ БЕЛАРУСКАЙ ТРАДЫЦІІ Ў СУСВЕТНЫМ ЛІТАРАТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ

Гэтыя праблемы пачынаюцца з пераасэнсавання статусу самога паняцця «нацыянальнае». Яно моцна дэвальвецца. Для ўсіх — найперш у сувязі з посткаланіяльным часам. І ў гэтым часе адбываецца, з аднаго боку, відавочнае размыванне нацыянальных ідэнтычнасцей, а з другога — актыўная нацыянальная экспансія пэўных этнічных груп. У цэлым нацыянальнае моцна кампраметуецца. Асабліва ў свядомасці адбывацеля. Інфармацыйная прастора, масмедиа схіляюць адбывацеля асацыяваць нацыянальнае найперш і па большасці — з небяспекай, агрэсіяй, архаікай.

У такой сітуацыі літаратуразнаўцы, якія маюць справу з гісторыяй нацыянальных літаратур, сутыкаюцца са спакусай таксама больш лёгка, без традыцыйнай піётэтнасці, абыходзіцца з нацыянальным. Аднак, калі ў падсвядомасці даследчыка, асабліва маладога, крытэрый нацыянальной маркіраванасці культурных з'яў дэвальваваны, калі ідэнтыфікацыя аб'ектаў даследавання па гэтым крытэрыі адсутнічае, то менавіта параўнальнае вывучэнне літаратур дужа часта робіцца некарэктным. Я тут не маю на ўвазе абавязкова навязаць кожнаму даследчыку акцэнт на нацыянальным. Я маю на ўвазе менавіта кантэкстуальную кампетэнтнасць кампаратывіста ў нацыянальна-культурным полі. Або, іншымі словамі, звяртаю ўвагу на немагчымасць верыфікаваць вынікі тых даследаванняў, з якіх гэты крытэрый элімінаваны. Прайлюструю сказанае прыкладамі.

Самы актуальны — гэта акультурная рэакцыя часткі беларускіх блогераў на поспех Святланы Алексіевіч, яе намінацыю на Нобелеўскую прэмію 2013 г. З-за таго, што С. Алексіевіч піша па-руску, пра падзеі савецкай эпохі, з маніфеставаным агульначалавечым пафасам, не разважае ў беларусафільскім дыскурсе, хоць і з'яўляецца ў свеце прадстаўніцай Беларусі, мае афіцыйнае прызнанне ў асноўным за мяжой і жыве ў асноўным за мяжой, — з-за ўсяго гэтага частка беларусаў не ідэнтыфікуе яе як пісьменніцу, якая презентуе беларускую традыцыю, беларускую культуру і літаратуру. У каментарах да «нобелеўскага марафону» праскоквалі нават істэрычныя ноткі пра тое, што, маўляў, не трэба рускамоўнай спадарыні Святлане прэміі — гэта не ў інтарэсах Беларусі... Канешне, асноўная частка грамадскасці, нашы пісьменнікі і шараговыя блогеры, радаваліся — Г. Бураўкін, У. Някляеў, А. Фядута, інш. зычылі поспеху Беларусі, поспеху С. Алексіевіч; яна — другая ў ХХ ст., услед за Васілём Быковым (які разам з Віславай Шымборскай намінаваўся на Нобеля ў 2000 г.), выйшла ў нобелеўскі фінал.

Дык вось калі самі беларусы не ў стане разабрацца з нацыянальна-культурнай ідэнтыфікацыяй сваёй выдатнай пісьменніцы, калі мы, навукоўцы, не сцвердзілі гэтыяе нацыянальна-культурны статус у нашым літаратурным полі, то і ў кампаратыўных, у параўнальных даследаваннях, якія грунтуюцца на глебе гісторыка-літаратурнай, нас, натуральна, могуць чакаць непрыемныя

неспадзяянкі. І дзівіцца нявыхаванасці шырокай публікі ў гэтым плане праста не выпадае.

Між тым варта прыгадаць творчы радавод С. Алексіевіч і рэальныя сувязі пісьменніцы з беларускай літаратурнай традыцыяй савецкіх часоў. Можна пачаць з того, што сам жанр, у якім працуе С. Алексіевіч, запачаткованы беларускім класікам Максімам Гарэцкім, пра якога Алеся Адамовіч напісаў выдатную манаграфію «Браму скарбай сваіх адчыняю...» (1980) [1]. Там А. Адамовіч і вылучыў канцэптуальна гэты дакументальна-мастацкі жанр «эпапеі-дзённіка» (або жанр «галасоў», «народнага хору»). Там жа і патлумачыў, якім чынам менавіта Гарэцкі ў час рэпрэсій канца 1920-х — 1930-х гг., спачатку вымушана, а потым свядома, перайшоў ад мастацкай вобразнасці да таго, што зараз называюць літаратурай non-fiction. Адамовіч патлумачыў, чаму і як М. Гарэцкі пачаў сістэмна выкарыстоўваць дакументальны запіс-факт — у функцыі мастацкага вобраза. У сваёй сістэмнасці гэта менавіта беларускае вынаходніцтва: каб сказаць праўду — праўду пра чалавечыя глыбіні на ўзоруні пафасу Ф. М. Дастваўскага, тую праўду, якую падсавецкаму пісьменніку гаварыць не дазвалялі, наратар радыкальна саступае ў цену факта, дакумента. Ён менавіта праз факты і дакументы, успаміны і лёсы рэальных людзей рэалізуе сваю мастицкую ідэю [2].

Вопыт М. Гарэцкага А. Адамовіч і працягнуў, стварыўшы спачатку сусветны бестселер «Я з вогненнай вёскі...» — у часы таксама яшчэ падцэнзурныя (1975), у сааўтарстве з Я. Брылём і Ул. Калеснікам (крыху пазней — фільм «Ідзі і глядзі» з Элемам Клімавым), а потым — аналагічную па жанры «Блакадную кнігу» (1982) у сааўтарстве з Данілам Граніным). Такім чынам А. Адамовіч стварыў арыгінальную мадыфікацыю жанру «эпапеі-дзённіка» М. Гарэцкага — менавіта так званую «магнітафонную літаратуру», літаратуру на мяжы ўласна-мастацкіх і журналісцкіх наратыўных стратэгій [8]. І менавіта А. Адамовіча як Настаўніка (з вялікай літары) згадвала ў сваіх інтэрв'ю С. Алексіевіч. Яна расказвала, як А. Адамовіч даў ёй не толькі першыя адресы жанчын-франтавічак, чые галасы яна запісала для сваёй першай паспяховай кнігі «У вайны не жаночае ablічча». А. Адамовіч даў нават грошы дзяўчыне на першыя паездкі, калі маладая навучэнка журфака БДУ прыйшла па інтэрв'ю да выдатнага беларускага мастака і грамадскага дзеяча. Ён сам здолеў надзвычай шырока презентаваць нацыянальныя інтарэсы, нацыянальную культуру Беларусі ў свеце, у які прыйшоў не толькі з уласным жыццёвым досведам, але і з імкненнем засвоіць, як ён пісаў, «навуку» Л. Талстога і Ф. М. Дастваўскага. І менавіта С. Алексіевіч не толькі колькасна, але і інтэлектуальна-якасна разгарнула і сцвердзіла пачатае А. Адамовічам [4].

Рэч яшчэ і ў тым, што той канцэптуальны падмурак у асэнсаванні проблем «чалавек і вайна», «чалавек савецкай эпохі і таталітарызм», «гуманізм у варунках сацыяльнага абсурду», што асабліва ўпартая, паслядоўна, неадступна, нястомна распрацоўвала менавіта беларуская ваенна-вясковая

проза, пачынаючы з 1960-х гг. (якраз за гэтую ўпартасць яе абвінавачваюць у стылёвым кансерватызме), і вызначыў у вялікай ступені творчую індывидуальнасць С. Алексіевіч: з яе кнігамі пра жанчын на вайне з нямецкім фашызмам, пра дзяцей у канцлагеры, пра «рассяляненых», урбанізуемых вясковых дзяўчат у савецкіх мінскіх інтэрнатах, пра юнакоў на афганскай вайне і пасля яе, пра чалавека перад суіцыдам у ранні паслясавецкі час, пра Чарнобыль як гуманітарную катастрофу, урэшце, у апошняй кнізе, — пра ту ю гуманітарную катастрофу ў лёсе чалавека з савецкага мінулага. Такім чынам, творчасць С. Алексіевіч — гэта плоць ад плоці не толькі агульнасавецкай або расійскай, але і менавіта беларускай літаратурнай традыцыі ў яе самых высокіх (хочацца сказаць — быкаўска-адамовічаўскіх) дасягненнях, з самым ніzkім парогам для іншакультурнага ўспрынняцця [6]. Пазней гэты наратыв засвоілі ўкраінцы — пра што сведчыць народная кніга —мемарыял «33-ці. Голад»; пачалі засвойваць расіяне — у кнігах пра вайну ў Чачні, пра што падрабязна пісаў Л. Анінскі [1, с. 51].

Аднак не ўласна жанр non-fiction сам па сабе гарантует з'яўленне сусветнага бестселера. Такім гарантам, як і спрадвеку, застаецца перш за ёсё індывидуальна-аўтарскі крэатыўны патэнцыял, рэалізаваная ў тэксле аўтарская мастацкая канцепцыя ды інтэнцыя [5], што якраз і вылучыла ў свой час у сусветным кантэксце і «Я з вогненнай вёскі...», і «Чарнобыльскую малітву», і, у 2013 г., «Час сэканд-хэнд».

Яшчэ раз падкрэслю агульнавядомае: савецкая літаратура не была безнацыянальнай, як гэта ад яе патрабавалася і вымагалася. Маргіналізацыя і паняцця, і тэрміна «нацыянальнае» на карысць «інтэрнацыянальнага» нават у савецкія часы далёка не ўсіх літаратурразнаўцаў уводзіла ў зман. Гэтаксама і сучасная посткаланіяльная тэрміналогія з апеляцыяй да «безнацыянальнага», «наднацыянальнага» і падобнага, па-моднаму перанесеная на глебу, гэтак «дарэчы» падрыхтаваную савецкай рэдукцыяй нацыянальнага, аніяк не адмяняе патрэбы ў нацыянальнай ідэнтыфікацыі сучасных гетэрагенных (або, як яшчэ кажуць, кроскультурных, полікультурных) з'яў. Наадварот, такая патрэба якраз усё больш абвастраеца. Прывяду некалькі прыкладаў на гэтую тэму.

Маючы на ўвазе багацце самых розных генаў у радаводах беларускіх пісьменнікаў (у той жа С. Алексіевіч, напрыклад, бацька — беларус, а маці — украінка), згадаю А. С. Пушкіна. Як вядома, уздыму нацыянальнай рускай літаратуры аніяк не перашкодзілі заморскія нос, валасы і колер скуры паэта, экзатычнасць яго радні, а таксама тое, наколькі аддаленай ад рускай аказалася тая культурная глеба Еўропы, што легла — адным са складнікаў — у аснову яго творчасці. Важнейшым аказалася іншае. А іменна тое, што да А. С. Пушкіна вяршыннымі дасягненнямі рускай культуры былі лексікон і ўзоровень мастацкага мыслення Г. Р. Дзяржавіна. А калі патрыётам Расіі зрабіўся А. С. Пушкін, Расія займела вяршыні развіцця рускай мовы, літаратуры, і, што найважней, **нацыянальнай ідэі** — а значыць, вяршыні ўсёй найперш рускай, а разам з ёю і сусветнай культуры. Такім жа класікам для Польшчы з'яўляецца

А. Міцкевіч (нягледзячы на тое, што нарадзіўся на Наваградчыне і моцна звязаны з беларускай глебай). Для Беларусі ж — нацыятворцам з'яўляеца менавіта Янка Купала, нягледзячы на ўсе свае глыбокія сувязі з культурай польскай і з тым, што пачынаў і пісаць, і друкавацца па-польску. (Мушу заўважыць, аднак, што сёння многія беларускія даследчыкі ўпарты называюць А. Міцкевіча менавіта ўласна беларускім паэтам. Затое Янку Купалу нястомна трэціруюць, ахвотна даючы трыбуну Радыё Свабода для абзывання Купалы, змуштраванага рэпрэсіямі 1930-х гг., Каянам Лупакам, — і за гэтую ж знявагу прысуджаеца літаратурная прэмія імя Ежы Гедройца за 2012 г.)

Такім чынам, першаступенную важнасць мае менавіта нацыянальна-дзяржаўная ідэя, якая натхніе і вызначае творцу. Гэтая ісціна добра ілюструеца таксама размаітасцю ацэнак плёну Васіля Быкава. Заўважым: калі б В. Быкаў у сваёй творчасці не рэалізаваў беларускую нацыянальную ідэю не проста імпліцытна, але нават і маніфестацыйна, калі б ён не засяродзіўся на проблемах не толькі савецкай, а больш шырокай гістарычнай эпохі ў лёсе беларуса, то і па сённяшні дзень, нягледзячы на выразна беларускую быкаўскую ментальнасць, не састарэлі б — у вачах паслясавецкага абывацеля — тыя расійскія падручнікі па літаратуры XX і XXI стст., у якіх проза В. Быкава вывучаеца як плён не толькі савецкай, але якраз рускай літаратуры. Высноўвалася ж тая расійскасць В. Быкава на выключна фармальных падставах. А іменна: на тым, што В. Быкаў — білінгв. Многія свае творы сам перакладаў-«перапісваў» па-руску. (Маўляў, не важна, што ніколі не лічыў сябе знаўцам рускай мовы, любіў цытаваць слова І. А. Буніна пра немагчымасць ведаць чужую мову гэтаксама як родную, што спецыяльна выказываўся пра вымушанасць самаперакладаў і не лічыў іх менавіта першатворчасцю.) Рускамоўныя варыянты быкаўскіх тэкстаў маглі нават першымі з'явіцца ў друку. (Спачатку — у А. Т. Твардоўскага ў «Новым міры», і толькі пазней — у беларускіх часопісах ды выдавецтвах.) Праблематыка ж шасцідзесятнікаў, ідэі знакамітай савецкай лейтэнанцкай прозы таксама распрацоўваліся ў рэчышчы найперш рускай культуры. Нават рэцэпцыя экзістэнцыйных ідэй, захапленне Ж.-П. Сартрам і А. Камю, а таксама набыткамі «страчанага пакалення», Э. М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя, адбываліся ў В. Быкава праз пасрэдніцтва той жа агульнасознай рускамоўнай прасторы з яе «Иностранный литературой», «Вопросами литературы», «Литературным обозрением», інш. Дык паводле падобнай логікі застаецца толькі фармальная выставіць паперадзе сутнаснага, і вось ужо творчасць В. Быкава (стваральніка новага ўзроўню беларускай нацыянальнай свядомасці і беларускамоўнага мастацтва мыслення ў XX і XXI стст.) разглядаюць выключна як аналаг прозе Валянціна Распушціна. І хто, акрамя беларусаў, і яшчэ акрамя знаўцаў рэальнай быкаўской біяграфіі ды найперш рэальных быкаўскіх тэкстаў, заўважыць тут скасаванне цэлай семісферы са сваімі вертыкальнымі кантэкстамі, звязанай з презентацыяй беларускай нацыі ў творчасці В. Быкава, і значыць — яўнае заніжэнне маштабаў гэтага мастака ў сучаснай еўрапейскай і сусветнай

культурнай прасторы? Такім чынам тое, што В. Быкаў па ўсёй сутнасці сваёй (па крываі, мове, тэмпераменце, па заяўленай грамадзянскай пазіцыі і публічна сцверджанай нацыянальнай ідэйнасці) найбеларускі пісьменнік — гэта абсолютна відавочна. Аднак трошкі дэмагогіі, трошкі сафістыкі — і, калі ласка, усё магчымы.

З другога боку, у апошнія дзесяцігоддзі ў школах Беларусі ў курс менавіта беларускай літаратуры ўключылі творчасць шэрагу тых сучасных рускамоўных пісьменнікаў, якія ні сном ні духам не мелі на ўвазе аніякіх беларускіх ідэй, а з беларускага маюць хіба што прапіску (рэгістрацыю). Я ні ў якім разе не хачу прынізіць вартасці твораў, напрыклад, выдатнай пісьменніцы Алены Паповай. Я проста не могу не бачыць іх прынцыпавага адрознення — па культурных інтэнцыях (прадстаўніцы рускай і рускамоўнай літаратуры Беларусі) — ад твораў, скажам, таго ж А. Адамовіча (класіка беларускай літаратуры, які шмат пісаў па-рускому). Дык чаго ж нам дзівіцца, што ў свядомасці звычайнага школьніка, ды і школьнага настаўніка, паступова сціраецца прынцыповая розніца — у плане культурна-нацыянальнай ідэнтыфікацыі — паміж паэзіяй Рыгора Барадуліна і Анатоля Аўруціна... (Поўны тэкст даклада будзе надрукаваны ў часопісе *Białorutenistyka Białostocka*, Białystok, 2014, том 5. — Л. С.)

Літаратура

1. Адамовіч, А. «Браму скарбай сваіх адчыняю...»: Даследаванне жыцця і творчасці М. Гарэцкага / А. Адамовіч. — Мінск: Выд-ва БДУ, 1980. — 223 с.
2. Адамовіч, А. Камароўская хроніка — творчая гісторыя, жанр / А. Адамовіч // Гарэцкі М. Збор твораў: у 4 т. — Т. 4. — С. 310–331.
3. Аннинский, Л. Мир, война, человек в русской прозе 90-х годов / Л. Аннинский // Польско-российский литературный семинар: Варшава-Хлевиска, 13–16 марта 2002 г. / пер. на русск. яз. и подгот. к печати русской версии м-лов семинара В. Ольбрых. — Warszawa: «GRANT», 2002. — С. 51–70.
4. Басова, А. И., Синькова, Л. Д. Становление документально-художественного жанра в журналистике Светланы Алексиевич / А. И. Басова, Л. Д. Синькова // Веснік БДУ, серыя IV. — 2009. — № 3. — С. 93–96.
5. Гарноўская, В. Ю. Гуманістычная ідэя і яе рэалізацыя ў кнізе С. Алексіевіч «У вайны не жаночае ablічча» (выданні 1983 і 2004 гг.) / В. Ю. Гарноўская // Беларускае літаратуразнаўства: навукова-метадычны зборнік / гал. рэд. Л. Д. Сінькова. — Вып. 6. — Мінск: «Паркус плюс», 2008. — С. 16–20.
6. Гарноўская, В. Ю. Мастацкая формы беларускай літаратуры ў асэнсаванні чарнобыльскай тэмы / В. Ю. Гарноўская // Беларускае літаратуразнаўства: навукова-метадычны зборнік // гал. рэд. Л. Д. Сінькова. — Вып. 5. — Мінск: «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2007. — С. 48–54.
7. Сінькова, Л. Д. «Магнітафонная літаратура», або Документ у ролі мастацкага вобраза / Л. Сінькова // Журналістыка–2005: На скрыжаваннях часу і прасторы. Матэрыялы VII Міжнар. навук.-практ. канферэнцыі, прысвечанай 80-годдзю Беларускага радыё і 50-годдзю Беларускага тэлебачання. 1–2 снежня, Мінск, 2005. // Рэдкал.: С. В. Дубовік, Т. Дз. Арлова, Е. Л. Бондарава. — Мінск, 2005. — С. 150–152.